

Koldingbogen

ÅRSTAL: 2017

FORFATTER: Helle Juhl

TITEL: På flugt med fjenden

KORT RESUME: Artiklen omhandler den polske Helena Domanska, som ankom til Kolding i foråret 1945 i strømmen af tyske flygtninge. Helena fortæller om flugten fra fjenden, friheden i Kolding samt det liv hun fik som bondekone på Strårup Mark

På flugt med fjenden

Helle Juhl

I strømmen af tyske flygtninge, der i foråret 1945 ankom til Kolding, var også en ung polsk kvinde ved navn Helena Domanska. Som tvangsarbejder i Østpreussen blev hun i krigens sidste måneder beordret med som hestekusk i den millionkonvoj af civile tyskere, der flygtede vestpå fra russerne. Med et flygtningeskib kom hun til København og derfra videre til Kolding, der i lighed med de fleste andre byer måtte løfte sin del af velfærdsopgaven med de tilstrømmende flygtninge. For første gang fortæller kvinden, der i dag er 92 og gift Lewandowski, sin historie om dengang, hun var på flugt med fjenden, fandt friheden i Kolding og fik et liv som bondekone på Strårup Mark lidt uden for Kolding.

På to hjul og klar til at indtage verden. Helena og Josef Lewandowski i indkørslen til gården på Strårup Mark, hvor hun kom til som flygtning i 1945 efter tre år som polsk tvangsarbejder for tyskerne. Fotograf: Ukendt.

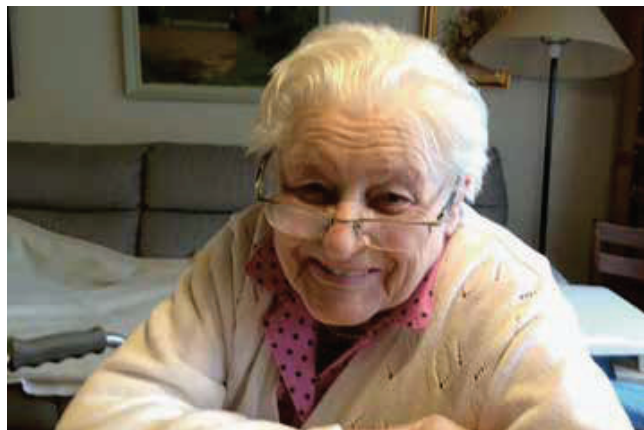
– Det værste var vandet i bunden af lastrummet. Det gik én til anklerne. Koldt og fuld af skidt og møg fra tusindvis af mennesker. De fleste af os var jo søsyge, og turen over Østersøen tog en hel uge, fordi vi måtte vente på, at der blev ryddet miner. Jeg lod lille Dietmar sidde på min kuffert, han var seks år gammel og havde kun mig at holde sig til.

For det meste flygter man fra en fjende. Ikke med den. Men det var, hvad Helena Lewandowski blev tvunget til, da Hitlers østfront kollapsede i begyndelsen af 1945, og den russiske hær tromlede ind over Østpreussen og Danzigområdet. Den 19-årige polske kvinde, der i tre år havde været tvangsarbejder på en stor østpreussisk gård, blev af den tyske civilmagt beordret til at køre en af hestevognene i flygtningekonvojen vestpå. Med sin tyske chefs barn ved hånden kom hun med et flygtningeskib til København og derfra til Kolding, der i krigens sidste dage tog imod omkring 5.000 østflygtninge.¹

Dengang troede den udmattede Helena ikke, at det skulle blive hendes endestation, men skæbnen ville, at hun blev bondekone på Strårup Mark mellem Tved og Agtrup. Her bor hun stadig, nu 92 år gammel, og fortæller for første gang offentligt om de tre års tvangsarbejde, den påtvungne flugt og mødet med friheden og et Danmark, der var ved at segne under byrden med den kvarte million tyske flygtninge.

Deporteret som 17-årig

Helena Lewandowskis historie kommer i fragmenter. Som blade, der løftes op af en vind og stille

Helena Lewandowski, 92, kom til Danmark for mere end 70 år siden sammen med tusindvis af østpreussiske flygtninge. Siden da har hun boet på Strårup Mark. Fotograf: Helle Juhl.

flagrer ned. Nogle gange er det de gamle sort/hvide fotografier på kaffebordsdugen, der sætter beretningen i gang, andre gange et stikord fra kusinen Teresa, der er på besøg fra hjemlandet og deltager i rekonstruktionen af historien. Selv om Helena taler flydende dansk, bor hukommelsen i modersmålet, og familiebesøget fra Polen er en gateway tilbage til erindringskamre, der har været holdt lukkede i tre-kvart århundrede. For det er ikke meget, Helena har afsløret om, hvordan det var 17 år gammel at blive skilt fra sin familie og deporteret til Østpreussen som tvangsarbejder på en stor tysk gård. Og endnu mindre om flugten med russerne i hælene. I bidende kulde og uden at have nogen idé om rejsens varighed og endemål. Som mange andre krigsofre har hun villet skåne sine kære for dette mørke kapitel i hendes liv.

Med årene har Helena også glemt, eller måske snarere fortrængt, mange detaljer fra dengang, men én ting husker hun tydeligt: Hvordan hun havde et håb i form af en adresse på en moster i Pennsylvania, USA. Den havde moderen i hast stukket hende i hånden, da tyskerne i 1942 gik fra hus til hus i hendes fødeby for at plukke arbejdskraft til fabrikker og landbrug i blandt andet Østpreussen. Helena blev udtaget til landbrugsarbejde og sat på et tog med kurs mod Østpreussen. Det eneste, som hun fik med sig, var papirlappen med mosterens adresse.

– Den bar jeg på brystet nat og dag gennem hele krigen og på flugten til Danmark. Da jeg tog afsked med min mor, sagde hun, at hvis jeg på nogen måde kunne, skulle jeg prøve at skrive til moster i Pennsylvania og høre, om hun kunne hjælpe mig derover. Til et nyt liv. Det lykkedes først at få sendt brevet, da jeg kom til Kolding.

Bondekone på Strårup Mark

Helena kom dog aldrig til Pennsylvania. I stedet fik hun et nyt liv hos ægteparret Antoni og Marjanna Lewandowski på Strårup Mark. En familie af polsk afstamning som hun selv, og hvis søn Josef hun blev gift med i 1947. Foruden ham var der en storesøster, Josefa, og en yngre bror ved navn Anton. Familien havde ved flid og hårdt arbejde forvandlet et husmandsbrug til et mønsterbrug.

Da den unge polske flygtningepige en forårsdag i 1945 dukkede op i den katolske Sct. Michaels Kirke i Kolding, fandt præsten det naturligt at ringe til

Det nygifte brudepar, Helena og Josef Lewandowski, i 1947. Fotograf: Ukendt.

Lewandowski, som hørte til menigheden. Om ikke de kunne tage sig af hende. Det var ved den tid, hvor der skulle hakkes roer.

– Hr. Lewandowski, der senere blev min svigerfar, hentede mig i hestevogn ved kirken. Da vi kom til gården, var det som et eventyr. Stuehuset var helt nyt, og der var så pænt og ordentligt overalt. Jeg fik et værelse i den ene gavl. Den første morgen stod jeg tidligt op og gik ned i køkkenet til fru Lewandowski. "*Gå op og sov videre, du er ikke længere hos tyskerne*", sagde hun. De var så søde mod mig.

I de næste tre år cyklede Helena hver dag til Kolding for at arbejde. Det første år var hun tjenestepige hos gartner Gamst på Agtrupvej, derefter kom hun til at arbejde i Aksel Olsens planteskole Brændkjærhøj, den nuværende Geografisk Have. Ved siden af hjalp hun til hos Lewandowskis – og blev kæreste med den musikalske Josef, der i fritiden spillede i et danseorkester. I 1947 blev de gift, og Domanska blev til Lewandowski. Da var hun allerede blevet god til dansk.

Gården på Strårup Mark blev rammen om et liv som bondekone og mor til to sønner. Josef døde allerede i 1982, hvilket var meget hårdt for Helena, men hun bor her stadig og nyder hver eneste dag fra sin plads ved stuebordet udsigten over marker og skove. Hænderne er grove og slidte efter et langt livs hårdt arbejde, og hun ville i søvne kunne malke en ko. I stedet sidder hun med et par småfugle i keramik,

som hun blidt kærtegner. Dem har hun selv modelleret. Stuen er fuld af figurer og relieffer, der alle har fundet form i Helenas fingre. En interesse, hun forholdsvis sent i livet begyndte at dyrke og som ud over at forløse et åbenlyst kreativt talent også blev en slags selvrealisering for hende. Noget, hun kun gjorde for sig selv, ikke for andre. Det kreative er i øvrigt noget, der ligger til familien, fortæller hun:

– Vi har altid været gode til at skabe ting med vores hænder. Min morbror var en dygtig skomager. Han lavede støvler til mig og sendte dem til gården i Østpreussen, hvor jeg arbejdede. Hans kone var en dygtig skrædder. Hende lærte jeg tidligt at sy af.

Genså aldrig faderen

Helena voksede op i en storfamilie med mormoren, 'babschka', hendes egne forældre samt morbroren og hans familie. Hun var enebarn, og faderen så hun ikke meget til, for han arbejdede det meste af tiden i Frankrig og sendte penge hjem til familien. Det samme gjorde endnu en morbror. Helena har ikke set faderen siden før krigen, og det eneste minde om ham er et fotografi fra Bordeaux, hvor han er forevigtet sammen med svogeren og en anden polsk mand.

– Jeg ved, at far før krigen forsøgte at få mor og mig til at rejse over til sig i Frankrig, men mor ville ikke forlade 'babschka', derfor blev vi.

Hvad der siden skete faderen, ved Helena ikke meget om. Kun at han kom til at arbejde ved de

Helenas far siddende på stolen flankeret af sin svoger og en anden polsk mand. Billedet, som er Helena Lewandowskis eneste af faderen, er taget i Frankrig. Fotograf: Ukendt.

franske statsbaner. Hendes franske kusiner – døtre af morbroren, som giftede sig i Frankrig – fandt på et tidspunkt ud af, at han havde arbejdet ved de franske statsbaner og fik udvirket, at moren blev tilkendt enkepension efter ham.

Familiens hus med lidt jord til lå i en landsby ved navn Usznia nær Lvov (i dag Lviv – red.) i den østligste del af Polen, også kaldet Galicien. Området havde tidlige været ukrainsk, men blev efter Første Verdenskrig indlemmet i Polen, så det var en multi-etnisk region med både polske og ukrainske indbyggere. Efter Hitlers invasion i Polen i 1939 besatte Sovjetunionen som følge af ikke-angrebspagten med Tyskland det meste af Galicien, men da Hitler i 1941 brød pagten og angreb Sovjetunionen, rullede i stedet de tyske hære ind og begyndte at tvangsudskrive polske mænd og kvinder til arbejde i fabrikker og landbrug. I september 1942 blev det den unge Helenas tur. Sammen med hundredvis af andre blev hun gennet ind i godsvogne uden hverken vådt eller tørt og sendt afsted mod Østpreussen. Stående op hele vejen ligesom med jødetransporterne til kz-lejrene. Ved ankomsten til Königsberg var flere bukket under og døde af strabadserne, men Helena havde klaret turen og blev sendt videre til en stor proprietærgård i Tilsit-regionen nordøst for Königsberg (i dag Kaliningrad), tæt på grænsen til Litauen.

Hjemme i Galicien brød på samme tid de etniske spændinger mellem polske og ukrainske indbyggere ud og satte splid mellem gamle naboer, og samtidig rykkede krigen på Østfronten vedvarende nærmere.

Helenas mormor, 'babschka', sammen med et par tanter og lille Teresa. Fotograf: Ukendt.

På kaffe og schwarzbrot

Forskellen til tiden i Østpreussen var enorm. Gården, Helena blev udkommanderet til at arbejde på, var en stor proprietærgård tilhørende en familie ved navn Staats. Foruden ægteparret Kurt og Hedwig Staats omfattede familien også en lille søn Dietmar og en søster til fruen. Adskillige af gårdens egne folk deltog i krigen, og sammen med tre andre polske tvangsarbejdere skulle Helena erstatte dem.

I den sidste krigsvinter erobrede den russiske hær Galicien, og det fik særlige følger for Helenas familie. På Jaltakonferencen i februar 1945 gik USA og England nemlig med til, at Sovjetunionen måtte beholde allerede vundne områder, og hele Galiciens polske befolkning blev tvangsflyttet mod vest til den tidligere tyske provins Schlesien, der blev tillagt Polen.² Helenas familie kom til en gård i landsbyen Niwnik nær Olawa, som igen ligger i oplandet til regionshovedstaden Wroclaw (før Breslau). Her fortsatte de med at bo sammen som en storfamilie. Siden er 'babschka', moderen samt tanten og onklen døde, men kusinen Teresa bor fortsat i Olawa. Hun tog sig både af sine egne forældre og af Helenas mor, da de blev gamle, og efter Murens fald har hun i lighed med så mange andre i perioder arbejdet i Tyskland og derved lært tysk.

I den første tid i Danmark anede Helena imidlertid intet om moderens og de øvrige familiemedlemmers skæbne. Det blev mosteren i Pennsylvania, der i sidste ende knyttede kontakt mellem Olawa og Kolding. Hun fungerede i den første kaotiske tid efter krigen som familiens meldecentral. Helenas mor blev lettet over at høre, at datteren var sluppet til Danmark og havde det godt.

– Jeg skrev til hende og spurgte, om jeg skulle komme tilbage, men hun svarede, at hun godt forstod, hvis jeg hellere ville blive. Danmark var mælk og honning sammenlignet med Polen. Jeg skulle selv bestemme, og på det tidspunkt var Josef og jeg jo også blevet glade for hinanden.

Kurt Staats, Helenas arbejdsgiver, med sønnen Dietmar. Fotograf: Ukendt.

Familien Staats i haven på deres store gård. Formentlig den sidste sommer før flugten. Fotograf: Ukendt.

Ved ankomsten blev de frataget deres eget tøj og fik udleveret grå arbejdsdragter, så de kunne genkendes, hvis de skulle forsøge at stikke af. Helena, der havde lært noget af tanten med skrædderforretningen, fik snart syet sin om, så den blev lidt mere klædelig, men stadig lignede det, den reelt var: En fangedragt.

– Fru Staats lagde mærke til ændringerne, så inden længe skulle jeg også sy for hende og søsteren. Hun var ikke et rart menneske. Jeg kunne bedre lide ham. Engang hvor jeg havde fået betændelse i det

ene ben og havde mange smerter, tilkaldte hr. Staats en læge, og han lod mig slippe for at arbejde, indtil jeg havde det bedre. Vi var to piger og to mænd. Jeg og den anden pige boede i stuehuset, i et kammer med tremmer for vinduet, mændene ude ved siden af stalden. Vi lavede alt det hårde arbejde på gården. Passede dyrene, malkede og arbejdede i marken. Fra tidlig morgen til sen aften og for det meste kun på kaffe og schwarzbrød. Om sommeren, når der var frugt og bær i haven, forsøgte jeg at redde mig noget, selv om det var forbudt. Vi var konstant sultne, og jeg var meget tynd, da jeg kom til Kolding.

Borgmesterordre

En af Helenas daglige pligter var at køre mælk til mejeriet med hest og vogn. Det blev indirekte hendes skæbne, da Den Røde Hær nærmede sig østfra, og den tyske regering i januar 1945 besluttede at evakuere civilbefolkningen i Østpreussen og Danzigområdet, der var adskilt fra det øvrige Tyskland af den 'polske korridor' - det smalle landområde mellem Pommern og Danzig, som Polen havde fået tilkendt efter Første Verdenskrig.³

- Borgmesteren kaldte alle indbyggerne sammen for at organisere flugten. Gårdene skulle stille med heste og vogne. Det var meningen, at hr. Staats skulle køre den ene og fru den anden, men hun led af en eller anden muskelsygdom og havde ikke kræfter til at styre hestene, og så sagde borgmesteren, at de skulle lade mig køre vognen.

Jeg blev ikke spurgt til råds, det var en ordre. Men jeg fik også at vide, at jeg ikke skulle sige noget til de andre tvangsarbejdere. De kunne blive misundelige, fortæller Helena, som siden ofte har tænkt på, hvordan det gik dem. Især den anden unge kvinde. Frygten for de russiske soldater, som var berygtede for at plyndre huse på deres vej og voldtage kvinderne, var stor, og selv om de kom som Polens befrielse, kunne en kvindelig polsk tvangsarbejder langt fra føle sig sikker.⁴ I den forstand var de efterladte tvangsarbejdere i Østpreussen en prisme på Polens historiske dilemma som lusener mellem to overmagters negle: Tyskland på den ene side og Rusland/Sovjetunionen på den anden.

Spærret inde i en kedel

Flugten mod vest blev et kapløb med tiden sammen med 2,5 millioner andre flygtninge, der alle forsøgte at slippe ud af den tyske enklave på én gang. Til lyden af voldsomme luft- og artilleribombardementer sneglede flygtningene sig fremad på overfyldte veje med trækvogne, bylter og hestevogne, når de ikke søgte ly for russiske jagere, som med jævne mellemrum beskød dem.

Konvojen med familien Staats og Helena havde kurs mod Königsberg. Det var bidende koldt, og for at holde sig varm forsynede hun sig fra chefens bagage, der var på hendes vogn. Hun trak i hans støvler og noget af hans tøj. Meget af tiden havde hun lille Dietmar siddende hos sig på bukken. Han var blevet glad for hende.

Efter en uge på landevejene nåede de alle helskindede til Königsberg, hvor hr. Staats gav sig til at undersøge mulighederne for at komme videre. Reelt var alle flygtningene spærret inde i en kedel, fordi Den Røde Hær i lyn tempo var nået frem til kysten i den 'polske korridor' og havde afspærret flugten over land. Eneste chance var med skib over Østersøen. En flåde af alle mulige tyske fartøjer, fra store krydstogtskibe til rustne fragtbåde og kuttere, blev i februar-marts 1945 sat i pendulfart på Østersøen for at udfri de indespærrede flygtninge. Helena og 'hendes' familie kom med en kreaturbåd, dog uden fruens søster, som hellere ville prøve at komme til Berlin på egen hånd. I tumulten blev Helena og den lille Dietmar skilt fra Staats parret,

så Helena endte med at have den lille dreng ved hånden hele vejen til København og videre til Kolding.

Turen over Østersøen blev rædselsfuld. Normalt ville strækningen kunne tilbagelægges på godt et døgn, men den kom til at vare over en uge, fordi skibet i lange perioder lå stille, mens der blev ryddet miner. En anden fare var fjendtlige ubåde. Over 25.000 flygtninge og tyske søfolk druknede i de uger, fordi skibe som *Wilhelm Gustloff*, *Von Steuben*, *Goya*, *Thielbeck* og *Cap Arcona* blev sænket af ubåde.⁵

Destination: Kolding

Kreaturskibet slap dog igennem både miner og lurende ubåde og ankom en tidlig forårsdag til København. Her blev Helena og Dietmar med det samme sat på et tog med en destination, hun aldrig havde hørt om før: Kolding. Drengens forældre var der ingen spor af. Han havde stadig kun hende at holde sig til.

Kolding, der dengang var på cirka 27.000 indbyggere, måtte i hast organisere logi til de tilstrømmende flygtninge. Før 5. maj var det de tyske myndigheder, som stod for opgaven, efter befrielsen tog de danske myndigheder over. Skoler, forsamlingslokaler og andre egnede faciliteter blev inddraget til formålet, og Helena og Dietmar blev indkvarteret i Døtreskolen på hjørnet af Katrinegade og Vesterbrogade, der i dag er en del af Kolding Realskole.

Otte dage senere dukkede hr. og fru Staats til alles store glæde op, og familien blev forenet. Herefter

Helena med en af familiens Lewandowskis heste.

Fotograf: Ukendt.

havde Helena kun sig selv at tænke på. Som polsk statsborger var hendes situation dog en anden end de tyske flygtninges, og kort efter blev hun gjort opmærksom på, at hun var fri og bare kunne forlade Døtreskolen. "*Hvis du fortsætter ned ad vejen og drejer om ad Tøndervej, kommer du til den katolske kirke. Der kan du få hjælp*", sagde de. Så det gjorde jeg. De tyske flygtninge blev anbragt i lejre, men det slap jeg for.

I efterladte baraklejre

Ud af de cirka 5.000 flygtninge, der kom til Kolding, blev de 3.000 indkvarteret i de baraklejre til soldater, som tyskerne efterlod ved befrielsen. På Tvedvej lå der to store lejre, andre lå på Dyrehavevej, Lykkegårdsvej og Kløvervej. Resten af flygtningene blev indkvarteret på forskellig vis i oplandet. Flertallet af de tyske flygtninge var kvinder, børn og ældre mænd, som ikke havde været i krigstjeneste. De

måtte ikke forlade lejrene, og det var forbudt for danskerne at fraternisere med dem gennem hegnet eller på anden måde.

Forplejningen i lejrene var forsvarlig, men så heller ikke mere, og mange, især børn og gamle, var så syge og forkomne efter flugten, at de døde i de følgende måneder. Med tiden fik man dog organiseret lejrlivet med blandt andet skolegang til børnene og forskellige former for beskæftigelse. Indsatsen fra dansk side skal ses i lyset af, at der som følge af krigen og ikke mindst afsløringerne af koncentrationslejrene og udryddelsen af seks millioner jøder herskede en udbredt negativ stemning over for alle tyskere.

Fra november 1946 begyndte man at sende flygtningene hjem, og Kolding blev i de næste år gennemgangslejr for hjemtransport af alle tyske flygtninge i landet, der blev sendt afsted i grupper på 800 ad gangen. De sidste flygtninge forlod Danmark den 15. februar 1949.⁶ Helena har siden via Røde Kors forsøgt at finde ud af, hvad der blev af Dietmar Staats, men uden held. Staats er et meget almindeligt navn i Tyskland og ikke let at søge på.

Hjemmestrikket integration

På det tidspunkt var Helena allerede gift med Josef Lewandowski og ventede sit første barn. Hun havde også lært dansk og fået indblik i det danske samfund ved at arbejde for familien Gamst og den kendte planteskolemand, Aksel Olsen. Hans planteskole var i slutningen af krigen blevet delvis ødelagt som

Helena med en af sine mange keramikfugle, som hun selv har lavet. Fotograf: Helle Juhl.

følge af, at tyskerne anlagde en pansergrav i arealet. Efter befrielsen blev flygtninge fra lejrene i Tved sendt til planteskolen for at genoprette det ødelagte og hjælpe med øvrigt arbejde. Helena, der i Østpreussen havde lært tysk, fungerede ofte som tolk for flygtningene. Hun arbejdede hos Aksel Olsen fra 1946-1949, det var også i denne periode, at hun fødte familiens første barn. I disse år fik hun ikke nogen hjælp fra myndighederne. Hendes integration var så at sige hjemmestrikket og beroede alene på den private hjælp, praktisk som økonomisk, som den katolske kirke og familien Lewandowski ydede.

I større skala var der dog fokus på flygtningenes situation. Da de Forenede Nationer, FN, blev oprettet i oktober 1945 for at forebygge krige og efterfølgende stod fadder til de universelle menneskerettigheder, besluttedes det i forlængelse heraf og under

indflydelse af Anden Verdenskrigs kolossale flygtningestrømme at udarbejde en særlig flygtningekonvention.

Den 4. december 1951 underskrev Danmark som det første land i verden konventionen, der siden da har dannet grundlag for dansk asyllovgivning. Heri hedder det, at en person er flygtning, hvis den pågældende: *"... som følge af velbegrundet frygt for forfølgelse på grund af sin race, religion, nationalitet, sit tilhørsforhold til en særlig social gruppe eller sine politiske anskuelser befinder sig uden for det land, i hvilket han/hun har statsborgerret, og som ikke er i stand til – eller på grund af sådan frygt ikke ønsker – at søge dette lands beskyttelse, eller som ikke har nogen statsborgerret, og på grund af sådanne begivenheder befinder sig uden for det land, hvor han/hun tidligere havde fast bopæl, og ikke er i stand – eller på grund af sin frygt ikke ønsker – at vende tilbage dertil".*⁷ Hovedmanden bag den noget snørklede tekst var dansk, nemlig jurist og kontorchef i Indenrigsministeriet, Knud Larsen, som var præsident for den konference i Geneve, der i sommeren 1951 mandede ud i flygtningekonventionen,⁸ og som 145 lande siden har skrevet under på at efterleve. Han kendte ikke Helena Lewandowski og hendes historie, men det var skæbner som hendes, der lå ham og de øvrige forhandlere på sinde i bestræbelserne på at få skabt et internationalt forpligtende samarbejde til sikring af deres liv og velfærd.

I 1990, efter Murens fald, var Helenas slægt for første gang samlet i Polen. Her var familiemedlemmer fra Frankrig, USA, Danmark og Polen. Helena står i midterste række som nummer to fra højre ved siden af sin mor. Fotograf: Ukendt.

Efterskrift

Dele af artiklen om Helena Lewandowskis oplevelser under krigen er blevet til ved hjælp af bidrag fra sønnen Erik Lewandowski.

Noter

1. KoldingWiki.dk
2. Den Store Danske
3. Den Store Danske
4. www.martinmarius.dk
5. www.martinmarius.dk
6. KoldingWiki.dk
7. Den Store Danske
8. www.information.dk

Fotos

Billeder i privateje.